

СТРИЖНЕВІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК РЕМО-ОРГАНІЗАТОРИ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

© Мачай Т., 2010

Описано стан вивчення зазначеної теми для україномовних художніх текстів та російськомовних газетно-журнальних і наукових. Аргументовано необхідність вивчення семантико-комунікативних характеристик, зокрема, характеристики реми як одного з головних організаторів зв'язності й цілісності україномовного науково-технічного тексту. Охарактеризовано стрижневі термінологічні одиниці як ремо-організатори цього тексту.

Ключові слова: українська мова, російська мова, науково-технічний текст, зв'язність тексту, терміни, ремо-організатори.

The article continues the cycle of author's published work on the problem of semantic construction characterization of terms in Ukrainian scientific technical texts. The author has stated the frequency realization terminology word phrases in technical engineer texts in the function of rema.

Keywords: Ukrainian language, Russian language, technical engineer texts, connectedness, term, rema-organizer.

Виконане дослідження підтверджує ідею, що темо-рема-тичне (актуальне) членування належить саме граматиці тексту, саме це прогнозувалося ще Г. А. Золотовою в її відомій праці «Комунікативні аспекти російського синтаксису». Саме текст, смислове завдання окремих фрагментів тексту, його композиційно-смислова організація зумовлює розподіл темо-рема-тичних ролей [1, с. 318].

На даний момент достатньо вивченими й узагальненими є деякі особливості текстових структур, характерних для російськомовних белетристичних і газетно-журнальних текстів [1, с. 319], науково-технічних текстів [2, с. 3], комунікативна організація висловлень у російському науково-технічному тексті [3, с. 2], україномовних художніх текстів і висловлень, зібраних з усного мовлення, з теле- і радіомовлення [4, с. 2-3]. Проте засоби й прийоми організації інших текстів різнопланового жанровостилістичного й політекстуального характеру ще потребують конкретного вивчення. Актуальною задачею постає накопичення знань про лінгвістичні властивості україномовних наукових, зокрема науково-технічних текстів. Загальноновизнаним фактом є те, що категорії актуального членування — тема і рема (дане і нове) — головні організатори зв'язності тексту, руху думки від речення до речення. Однак дослідників традиційно більше цікавило вивчення теми, особливо її функції в композиційно-синтаксичних зв'язках речень у складі надфразової єдності. Характеристики реми залишаються дотичними, що зумовлює актуальність і новизну нашого дослідження.

За результатами аналізу україномовного наукового тексту виявляється, що у мовленнєвому творі можна розрізнити фрагменти тексту, які організовано насамперед потребою автора передати смисл, тобто згідно з думкою С. І. Гіндіна відносно внутрішньої організації тексту, ці фрагменти тексту повинні поєднуватися певною семантичною єдністю, забезпечуючи зв'язність тексту [5, с. 3]. Задача полягає в тому, щоб виявити якими мовними засобами передається ця семантична єдність. Очевидно, насамперед, цей добір носієм мови, який говорить або пише, синтаксичних моделей для оформлення відповідного змісту відбувається відносно речень з іменними і ад'єктивними предикатами в нашому випадку для опису предметів і їхніх якостей. Потім носієм мови виконується взаємна організація речень для побудови зв'язного фрагмента тексту.

Текст ми розглядаємо як замкнуту єдність, як вербальне відображення проблемної ситуації, логіко-семантична організація такого цілого мовленнєвого твору може мати у своєму складі такі текстові фрагменти із семантичним значенням, як «проблема», «засіб», «спосіб», «прийом». Це цікаво тим, що кожний з них може розглядатися як результат членування цілого тексту й водночас як складник, що бере участь в організації зв'язного цілісного тексту.

Актуальність обраної теми визначається важливістю подальшого розвитку лінгвістики тексту за цілою низкою напрямків, один з яких зв'язаний з виявленням механізмів, що здійснюють реалізацію інформаційного потенціалу тексту. Крім того, актуальність виконуваного дослідження зумовлена також необхідністю всебічного вивчення функційного стилю наукової прози. Наукова новизна полягає в підході до визначення актуалізації семантики тексту як реалізації його інформаційного потенціалу, що здійснюється в результаті взаємодії мовних засобів різних рівнів, і яка сприяє адекватному сприйняттю читачем основних елементів інформації. При цьому виявляється роль в актуалізації семантики науково-технічного тексту відповідних мовних засобів — стрижневих термінологічних одиниць. У роботі вперше досліджено семантичні процеси, що мають місце під час функціонування стрижневих термінологічних одиниць у науковому тексті.

Мета роботи полягає у визначенні основних факторів, що забезпечують адекватне сприйняття смислової інформації тексту, і у вияві особливостей актуалізації семантики науково-технічного тексту.

У наш час текст став повноправним об'єктом лінгвістичного дослідження. Увага лінгвістів до тексту як основної одиниці комунікації висуває цілу низку задач, одна з яких і пов'язана з виявленням основних механізмів, що здійснюють реалізацію смислової інформації тексту. Дослідники в області лінгвостилістики й лінгвістики тексту [6–8 та ін.] вказують на важливість вивчення актуалізації семантики тексту взагалі й наукового тексту зокрема.

Семантика тексту розглядається нами як зміст тексту, виражений за допомогою мовних засобів. У виконуваний роботі прийнято денотативний підхід до змісту тексту, за якого зміст тексту розуміється нами як співвідносний із системою денотатів, що формуються в уяві автора під час породження тексту і являє собою динамічну модель описуваної в тексті ситуації [9, с. 104].

У зв'язку з тим, що смислове сприйняття тексту починається з рівня слів [9; 10], а останні несуть у тексті основне смислове навантаження [10] у ролі стрижневих елементів тексту розглядаються слова. При цьому прогнозується, що в науковому тексті, одною з головних ознак якого є термінологічність [6; 11], найсуттєвішу інформацію реалізують спеціальні терміни.

Можливість розгляду актуалізації семантики тексту в термінах вербальної реалізації його інформативного потенціалу зумовила висування гіпотези, згідно з якою актуалізація семантики наукового тексту здійснюється в результаті взаємодії всіх його елементів за умови провідної ролі стрижневих термінологічних одиниць.

Матеріалом дослідження були 400 статей за різним фахом (гірнична справа, обчислювана техніка, електроенергетика, хіміко-екологічні технології, електрометалургія, металургія чавунного виробництва) добрані за допомогою суцільної виборки з відповідних фахових журналів, а також термінологічні і тлумачні словники.

У роботі розглянуто наступні різновиди наукової журнальної статті: власне академічні, науково-технічні, огляди, дискусійно-полемічні. Причинами добору зазначених статей для дослідження були:

- 1) наукова журнальна стаття — основний жанр наукового функційного стилю;
- 2) порівняно невеликий обсяг статті (у середньому обсяг аналізованих текстів склав 4–7 сторінок), що дозволило легше виявити як спільне, так і відмінне для статей певної тематики або ознаки статей одного типу, що вирізняють їх.

Найбільш розробленими в наш час є два підходи до розуміння актуалізації. По-перше, це розуміння актуалізації як виділення елементів мови, залучення уваги до них через незвичність і по-друге, розуміння актуалізації як співвідношення віртуального знаку з дійсністю.

Безсумнівно, що в мовленнєвому творі відбувається актуалізація не тільки слів, словосполук і речень, але й певного інтонаційного малюнку висловлення. Інтонаційне оформлення речення має велике значення для правильного розуміння його інформації. Ідеї Ш. Баллі [12] стосовно протилежності віртуального й актуального знаку знайшли розвиток у роботах, які ведуться в руслі лексичної семантики. У наш час у лінгвістиці склалося уявлення про процес актуалізації лексичної одиниці як поетапний процес: виділяють відносну й абсолютну актуалізацію. У той час як є загально визнаним той факт, що відносна актуалізація передбачає в лексико-семантичній системі мови взаємне розмежування двох слів (у відношенні один до одного), за спостереженнями дослідників абсолютна актуалізація мовних знаків відбувається відносно часу, модальної оцінки й осіб комунікативного акту [13].

З розумінням змісту тексту нерозривно зв'язане розуміння його семантики. Проблеми лінгвістичної семантики вже тривалий час знаходяться в центрі уваги багатьох лінгвістів [6; 7; 9; 10 та ін.]. При цьому термін «семантика» використовують у роботах як по відношенню до науки, що вивчає смислову сторону мовних одиниць, так і по відношенню до значення цих одиниць. У зв'язку з багатозначністю терміну «семантика» уявляється доцільним визначити наше розуміння цього терміну. Термін «семантика тексту» використовується в значенні «зміст тексту, виражений за допомогою мовних засобів» [9, с. 33; 10, с.137].

Виходячи з такого розуміння семантики тексту, ми визначаємо актуалізацію семантики наукового тексту як реалізацію його інформаційного потенціалу, яка здійснюється за допомогою взаємодії мовних одиниць різних рівнів і приводить до адекватного сприйняття читачем основних елементів інформації.

Лінгвістичне вивчення такої реалізації, на наш погляд, доцільно здійснювати, відштовхуючись від теорії смислового сприйняття. Цікавою є думка Каменської О. Л., яка тлумачить сприйняття тексту ще й як переробку інформації тексту [10].

Крім того, за думкою дослідників, не всі елементи тексту однаково значущі для його розуміння. Так Новиков А. І. вважає, що під час сприйняття тексту виділяються деякі найбільш важливі для розуміння так звані ключові елементи [9, с. 97].

За думкою інших вчених, під час сприйняття інформації тексту для його розуміння вагому роль відіграють семантичні зв'язки в тексті, які здійснюються за допомогою різних мовних засобів [10]. Це дає підстави прогнозувати, що в ролі стрижневих елементів тексту, які відіграють істотну роль в актуалізації його семантики, слід розглядати слова.

Очевидно для того, щоб забезпечити адекватне сприйняття повідомлюваної інформації, автор повинен так організувати мовний матеріал і добрати такі засоби, які б сприяли виділенню основних елементів смислового змісту тексту. Це виділення може здійснюватися у результаті використання засобів, що залучають до себе увагу через незвичність, не характерність для того чи іншого різновиду. Зазначені положення необхідно брати до уваги під час дослідження будь-якого тексту. В той же час можна уявити, що тексти різних жанрів і стилів будуть відрізнятися за характером ключових елементів інформації і використовуваних для їх виділення засобів, а також за функцією, яку вони відіграють в актуалізації семантики тексту. У зв'язку з цим цікаво розглянути елементи найбільш важливі з точки зору актуалізації семантики тексту, а також засоби, за допомогою яких здійснюється виділення цих елементів відносно науково-технічних текстів.

Звичайно, з одного боку не можна говорити про монолітність наукового функційного стилю, оскільки існують певні відмінності між науково-технічною, науково-гуманітарною, науково-фантастичною і природничо-науковою, що зумовлено характером відображуваного цією літературою знання, яке знаходить втілення у використовуваних мовних засобах. Проте, з іншого боку технічні науки не існують самі по собі, вони органічно вплетені в тканину сучасної науки. Цікавим є те, що зазначені види літератури мають і спільне, оскільки вони відображають наукове знання і, таким чином, в них знаходять вираження основні ознаки функційного стилю наукової прози.

У зв'язку з цим найбільш переконливою видається точка зору, згідно з якою науково-технічну літературу слід розглядати як різновид, як мікростиль наукового функційного стилю [11 та ін.].

Цьому мікростилі властиві всі основні ознаки наукового стилю. До типових ознак наукового тексту зазвичай відносять об'єктивність, точність, ясність і логічність викладу [11], зв'язність, цілісність, інтенційність.

Типовість зазначених ознак свідчить про те, що науковий текст як носій інформації реалізує їх своїми засобами. Іншими словами, повинні існувати певні засоби вираження, які забезпечують зазначені властивості наукового тексту.

Одним з таких засобів є терміни, які хоча і не завжди відрізняються однозначністю, в тексті використовуються в конкретному значенні і не допускають інших тлумачень. Використання чисельних термінів зв'язано з прагненням до найбільш повної відповідності форм мови змісту висловлення [13].

Виступаючи основними носіями семантики в науковому тексті, термінологічні одиниці відіграють важливу роль в організації його інформаційного потенціалу. Саме термінологічні одиниці найчастіше позначають найбільш важливі денотати наукового тексту, що зумовлено характером повідомлюваної наукової інформації, яка стосується головним чином наукових і технічних об'єктів.

Однак для адекватного сприйняття тексту читачем необхідно виділення найбільш важливих елементів інформації, висування їх на перший план на фоні елементів менш вагомих для смислового змісту тексту. Це передбачає використання засобів, спроможних здійснити таке виділення і привернути увагу читача до елементів, що виділяються.

Ми приєднуємося до думки попередніх дослідників відносно того, що основні ознаки наукового функційного стилю знаходять втілення у власне науковій (науково-технічній) статті, що накладає свої обмеження на добір мовних засобів. Очевидно, що добір автором цього різновиду статті визначається насамперед комунікативними цілями, які можуть бути у простій передачі інформації, в спонуканні до певної дії, в оцінці викладених фактів, до прийняття точки зору адекватної авторській, до роз'яснення тих чи інших положень тощо. Реалізація комунікативних цілей зв'язана з добором і організацією лінгвістичних засобів, які повинні забезпечити адекватне відображення комунікативної програми, від втілення цієї програми залежить адекватне сприйняття смислового змісту тексту читачем.

У нашому дослідженні ми виходимо з того, що особливості актуалізації семантики наукового тексту визначаються його прагматичними властивостями. Науковий текст — це текст, орієнтований на спеціаліста, який володіє необхідними фоновими знаннями для розуміння змісту інформації тексту. Разом з тим автор наукового тексту намагається не тільки повідомити наукову інформацію, але й створити умови для її адекватного сприйняття. Для того, щоб замисел автора був адекватно декодований читачем, здійснюється виділення тих елементів інформації, на які читачу необхідно звернути особливу увагу.

У той час як добір термінів, що реалізують в тексті основну інформацію, визначається насамперед тематикою наукового тексту, особливості їх функціонування залежать від комунікативних задач.

Розглядаючи науково-технічні статті в плані актуалізації їх семантики, ми приділяємо значну увагу стрижневим термінологічним одиницям оскільки вони позначають основні елементи інформації і таким чином досягається актуалізація інформаційного потенціалу наукового тексту. Крім того, стрижневі термінологічні одиниці, що являють собою у досліджуваних науково-технічних статтях, терміни і термінологічні сполуки фактично виступають лексико-граматичними засобами для реалізації комунікативного наміру. Отже, по-перше, роль розглядуваних стрижневих термінологічних одиниць полягає в реалізації семантичних характеристик науково-технічного тексту; по-друге, вони відіграють вагомий роль у комунікативній організації наукового тексту, у нашому випадку — науково-технічному. Ті з них, що виконують функцію **теми** передають смислові параметри, а **реми** — прагматичні властивості тексту. Для самого науково-технічного тексту важливими є реалізація у таких компонентах, як: *заголовок, ключові слова, текст*, реалізація **теми**

як зовнішнього замислу (тема, підтеми, субтеми) і **реми** як реалізація внутрішньої програми розгортання мовленнєвого повідомлення.

Наприклад, цікаво розглянути семантичний зміст теми і реми заголовка науково-технічного тексту, бо він є «ключем» до розкриття тема-рематичного змісту тексту, оскільки на їх підґрунті здійснюється добір і синтез мовних одиниць, необхідних для його реалізації. Розглянемо такий заголовок «Вибір типу висхідної автоматичної установки», де рема виражена абстрактним іменником «вибір» і детермінантом «типу», а тема передається термінологічною одиницею «висхідна автоматична установка». У розпорядженні автора-спеціаліста, який написав статтю і який бажає привернути до неї увагу якомога більшої кількості читачів-спеціалістів, є такий раціональний і у вищому ступені орієнтований в цьому напрямку засіб, як заголовок, що інформує про його замисел. У зв'язку з цим заголовок повинен втілювати в собі конкретний комунікативний намір, обов'язковими компонентами якого є тема і рема; розмішувати тему і рему таким чином, щоб вони підкреслювали суб'єктивний характер висловлення, що зв'язано з їх місцем (на першому місці стоїть рема, а на другому — тема); сприяти тому, щоб читач правильно зрозумів задум автора тексту.

Для заголовка можливість різних варіантів виділення теми і реми на відміну від речення, строго обмежена. Це зумовлено не тільки відсутністю можливості використання для даної мети інтонації, але й іншими обмеженнями, які має заголовок у структурі писемного тексту. В той час як текстове речення, як правило синсемантичне, заголовок повинен недвозначно розкривати тему-рематичний зміст тексту в цілому, тобто повинен бути автосемантичним. Крім того, заголовку надається для цієї мети обмежене число значущих слів, за допомогою яких повинні бути зазначені тема і рема. Безпосереднім наслідком таких обмежень є відносна стабільність розташування тематичних і рематичних компонентів заголовка. У подальшому видається цікавим простежити формалізацію їх виділення у текстах різних спеціальностей і дослідити характеристики їх реалізації у складі таких компонентів науково-технічного статті, як ключові слова і сам текст статті.

1. Золотова Г. А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса* / Г. А. Золотова — М.: Наука, 1982. — 368 с. 2. Болдырева А. Н. *Актуальное членение как средство организации устного и письменного научного монологического текста: автореф. дис. ... канд. филол. н.* / А. Н. Болдырева. — М., 1991. — 17 с. 3. Коготыжева А. Л. *Коммуникативная организация научного текста: автореф. дис. ... канд. филол. н.* / А. Л. Коготыжева. — Нальчик, 2002 — 19 с. 4. Меркулова Н. О. *Засоби тема-рематичного поділу висловлення: автореф. дис. ... канд. філол. н.* / Н. О. Меркулова. — Дніпропетровськ, 2006 — 20 с. 5. Гиндин С. И. *Внутренняя организация текста: автореф. дис. ... канд. филол. н.* / С. И. Гиндин. — М., 1972 — 18 с. 6. Гальперин И. Р. *О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста* / И. Р. Гальперин // *Принципы и методы семантических исследований*. — М.: Наука, 1976. — 152 с. 7. Колианский Г. В. *Контекстная семантика* / Г. В. Колианский. — М.: Наука, 1980. — 149 с. 8. Кожина М. Н. *Цельный текст как объект стилистики текста* / М. Н. Кожина // *Stylistyka*. — IV. — Opole, 1995. — S. 33–54. 9. Новиков А. И. *Семантика текста и её формализация* / А. И. Новиков. — М.: Наука, 1983. — 214 с. 10. Каменская О. Л. *Текст и коммуникация* / О. Л. Каменская — М.: Наука, 1990. — 153 с. 11. Троянская Е. С. *Лингвистическое исследование нем. научной речи* / Е. С. Троянская — М.: Наука, 1982. — 312 с. 12. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка* / Ш. Балли — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с. 13. Уфимцева А. А. *Семантика слова* / А. А. Уфимцева // *Аспекты семантических исследований*. — М.: Наука, 1980. — С. 5–80. 14. Разинкина Н. М. *О преломлении эмоционального явления в стиле научной прозы* / Н. М. Разинкина // *Особенности языка научной литературы*. — М.: Наука, 1965. — С. 45–57.